

DÜŞÜNSEL MİMARLIK : RÖNESANS ÜTOPYALARI ARACILIĞIYLA BİR ÖRNEKLEME

Üstün Alsaç

15 Aralık 1977'de alındı.

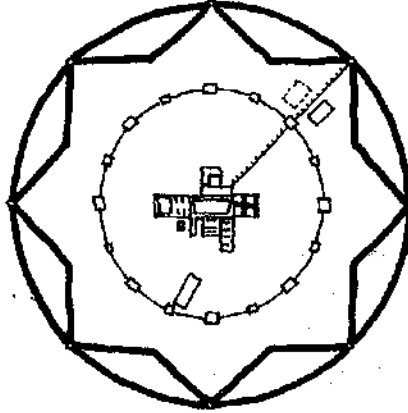
1. Bu derin Suha Özkan tarafından kullanılmaktadır. Bkz: S.ÖZKAN, *Utopia, Kestirim ya da Status quo'ya Tepki Amacı Olarak Kavramsal Mimarlık, Bildiriler, 2000 Yılına Doğru Sanatlar Sempozyumu, İstanbul: D.G.S.A., 24-28 Ekim 1977.*

İnsanlar eski çağlardan beri içinde yaşadıkları çevrenin düzenlenmesine ilişkin düşünceler üretmişlerdir. Bu düşünce yelpazesi oldukça geniştir, bir yanda uygulanmış, gerçekleştirilmiş örnekler vardır, öteki yanda da kuramsaldan geçerek kendi zamanlarının koşulları içinde uygulanamamış, gerçekleştirilmesi zor ya da olanaksız, ideal çevre ve toplum koşulları gerektirmekte olanlar bulunur. Bunlara ideal mimarlık, ütopya, 'kavramsal mimarlık'¹ gibi adlar verilmektedir. Mimarlığın tarihsel gelişim süreci içinde düşünsel mimarlık ürünleriyle uygulamaya dönüşmüş mimarlık ürünlerinin birlikte, birbirine koşut, birbirini tamamlayan, bütünleyen, karşılıklı bir ilişki içinde geliştikleri gözlenmektedir.

Ütopya eski Yunanca "değil" anlamına gelen *ou* sözcüğü ile "yer" anlamına gelen *topos* sözcüğünün birleşmesiyle oluşmuştur, "olmayan yer" demektir. Adolf Max Vogt, Ernst Bloch'un ütopyaları "toplumsal ütopyalar", "mimarlık ütopyaları", "sağlık konusundaki ütopyalar", "teknik ütopyalar", "coğrafi ütopyalar" ve resim, tiyatro-opera, şiir gibi ortamlar aracılığı ile yaratılan "düşsel peyzajlar" olarak sınıflandırdığına değindikten sonra, bunların en çok bilinenlerinin "toplumsal ütopyalar" ile "mimarlık ütopyaları" olduğunu söylemektedir.² İçinde yaşanan çevrenin düzenlenmesine ilişkin düşüncelerin birinci derecede toplumsal yapıyı, ondan sonra da onun içinde yer alacağı fiziksel ortamı hedef almaları doğaldır. Bu tür düşüncelerin genellikle düşün (felsefe) ve yazın (edebiyat) alanında yoğunlaştığı görülür. Yalnız, tarihsel süreç içinde bir noktada bunların tasarım düzeyine çıkarıldığı görülmektedir: Rönesans'da. Yani, çevrenin değiştirilmesine ilişkin düşünce ve görüşler ilk kez Rönesans döneminde tasarımlar biçiminde ortaya konmaya başlamıştır. Bu dönemde İtalya'dan başlayarak yayılan bir düşünsel mimarlık üretme eylemi vardır. Bu yazıda bunun üstünde durulacak, bir örnek olarak alınan bu dönem ile günümüze kadar sürdürülegelen bir tasarım eyleminin köken ve işlevlerine değinilecektir.

Rönesans döneminin düşünsel mimarlık tasarımları daha çok kent tasarımı alanındadır, onun için bunlar mimarlık ve şehircilik tarihinde "Rönesans döneminin ideal kent tasarımları" adı ile bilinirler. Bu tasarımların kronolojik olarak ilki İtalya'da

2. A.M. VOGT, *Boullées Newton-Denkmal, Sakralbau und Kugelidee*, Basel: Birkhäuser Verlag, 1969, pp.18,28.

Şekil 1. A.(P.A.). Filarete'nin ideal kenti Sforzinda'nın planı.

A.(P.A.) FILARETE, Trattato di Architettura, Filarete's Trattato di Architettura, ed. J.R.Spencer, New Haven: Yale U.Press, 1965(1465). p. den çizilmiştir.

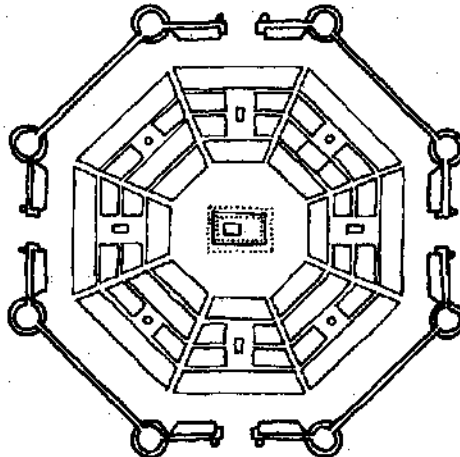
3. A.(P.A.), FILARETE, Trattato di Architettura, Filarete's Trattato di Architettura, ed. J.R.Spencer, New Haven: Yale U. Press, 1965(1465), bu derlemenin birinci cildi (192 folio) Filarete'nin yaptırılan tipki basımı, ikinci cildi ise özgün metnin İngilizceye tipki-çevirisidir. (transcription).

4. ANON., Wasmuth's Lexikon der Baukunst, Berlin: Verlag E. Wasmuth A.G., 1929-1937, 5. Sde.

5. L.B. ALBERTI, Ten Books on Architecture, ed. J.Rykwert, London: Alec Tiranti Ltd., 1955(1485). Bu derleme C. Bartoli'nin Latince'den İtalyancaya ve J. Leoninin İtalyancadan İngilizceye çevirdiği 1726 derlemesinin tipki basımını içermektedir.

Filarete adı ile tanınan Antonio di Pietro Averlino (1400-1469) tarafından 1460-65 yılları arasında yazılmış olan Trattato d'architettura³ adlı yapıtta geliştirilmiştir. Filarete bu yapıtında Francesco Sforza'nın onuruna Sforzinda adını verdiği bir ideal kente ilişkin düşünceler üretir.⁴ Şehrin planı birbiri üstüne sekiz köşeli bir yıldız biçimindedir. Bunun savunma açısından yarar sağlayacağı düşüncesi ile seçildiği anlaşılmaktadır, çünkü böylece şehir surlarının hiç biri bir düşman saldırısında ateşli silahlara dik bir yüzey göstermez. Ayrıca yıldızın köşeleri top ateşine daha dayanıklı noktalar oluşturur, daha ilerki tasarımlarda da buna dikkat edildiği, özellikle savunma kulelerinin bu köşelere yerleştirilmesinden anlaşılmaktadır. Şematik olarak verilmiş planda yollar ışınal olarak önemli yapıların yer aldığı kent merkezinde birleşirler.

Filarete'den sonra ünlü İtalyan mimarı Alberti'nin de ideal kent konusunda düşünce ürettiği görülmektedir. Bilindiği gibi Leon Battista Alberti (1404-1472) Rönesans döneminde mimarlık ve şehircilik kuramı konusundaki yapıtlarıyla tanınır. Çağdaşı öteki mimarlar gibi o da bu dönemde yeniden bulunan Vitruvius'un mimarlık kitaplarını okumuş, onlardan öğrenmiş ve etkilenmiştir. Ölümünden sonra çalışmaları arasında bulunan ve 1485'de yayınlanan latince yazılmış De re aedificatoria⁵ adlı ünlü yapıtı bunu kanıtlar. Vitruvius gibi Alberti de ilk önce şehirler için en uygun konumları tartışarak işe başlamaktadır. Şehirlerin biçimleri, savunma düzenleri, su kaynakları, kanalizasyon ağları değindiği konular arasındadır. Yapıtta bu tür genel konuların yanı sıra çok sayıda ideal kent tasarımı da yer alır. Bunların planları genellikle yıldız biçimindedir,

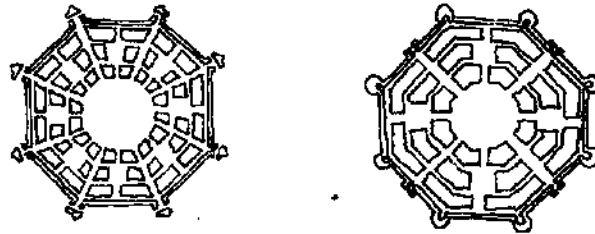

Şekil 2. M.Vitruvius P., anlatımlarına göre çizilmiş kent planı. V.CLOAG, Guide to Western Architecture, London: George Allen and Unwin Ltd., 1958. s.53'den çizilmiştir.

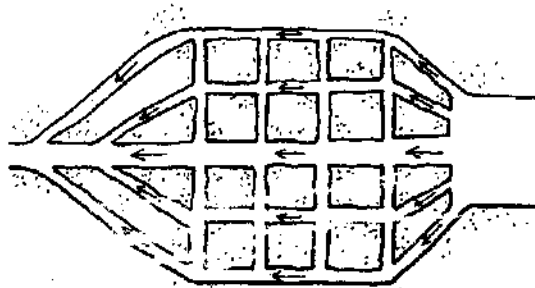
yolları merkezden kenarlara ışınsal olarak açılır. Bütün yolların birleştiği şehir merkezinde ise yerine göre ya bir kilise, ya bir saray, ya da bir şato yer almaktadır. Alberti'nin ideal kent tasarımları arasında düz bir alanda olduğu kadar bir yamaçta da yer alabilecek şehirler vardır. Bunlarda yolların topografik koşullara uygun olarak düzenlendiği görülür. Alberti özellikle yollar üstünde önemle durmaktadır. Büyük ve önemli şehirler için yolların geniş ve düz olmaları gerektiğini, önemli alanlara bağlanan yolların üstündeki yapıların da özel olarak ele alınması gerektiğini söyler. Daha küçük ve savunma açısından daha az önemli kentlerde ise eğri yollar önermekte, bunun o kentleri daha güzel ve daha büyükmüş gibi gözükmelerini sağlayacağını, üstlerinde yer alacak bir yapının tümünün gözükmemesi nedeniyle de anıtsallığının vurgulanmış olacağını düşünmektedir. Gene Alberti'nin şehirleri bölgelere ayırdığı, her bölge için alanlar, dinlenme yerleri önerdiği görülmektedir. Son olarak da üretim eylemlerinin hepsinin şehrin dışına, onlar için özel olarak ayrılmış bir yere alınmasını öngörmektedir. Burada çeşitli dalları, birbirleriyle olan ilişkilerine göre gruplandırılarak yerleştirilecektir. Üretim eylemlerinin kentlerden dışarı çıkarılmak istenmesinin nedeni de bunların koku, duman, gürültü gibi rahatsız edici çıktılarının olmasıdır.

Rönesans döneminde ateşli silahların etkilerini arttırması, ideal kent tasarımlarında savunma gereksinmelerinin ön planda düşünülmesine yol açmıştır. Francesco di Giorgio Martini (1439-1502) ideal askeri şehir tasarımları ile bu alandaki en eski kuramcılardan biridir. Martini'nin *Trattato dell'architettura civile e militare* adlı yedi ciltlik bir yapıtı vardır, bunun bir cildi şehircilik konularına ayrılmıştır. Aynı zamanda çok sayıda uygulamasının da olduğu bilinen Martini'nin kuramsal açıdan önemi, çeşitli ideal kent şemaları geliştirmiş olmasındandır.⁶ Bunlar düzlükte ya da yamaçta yer alabilecek, yıldız, dikdörtgen, çeşitli çokgen biçimleri olabilecek, yolları ya birbirine dik bir ağ, ya da konsantrik-radyal olarak yerleşecek tasarımlardan oluşmaktadır. Ayrıca özel sorunları olan liman şehirlerinin, bir ırmağın kıyısında yer alan şehirlerin de sorunları üstünde durmuştur. Martini'nin ideal kent tasarımlarında da şehirlerin ortasında bütün yolların birleştiği ve üstünde belli başlı önemli yapıların

6. G. MÜNTER, Die Geschichte der Idealstadt von 1400 bis 1700, *Stadttebau*, Berlin: Ernst Wasmuth A.G., 1929.

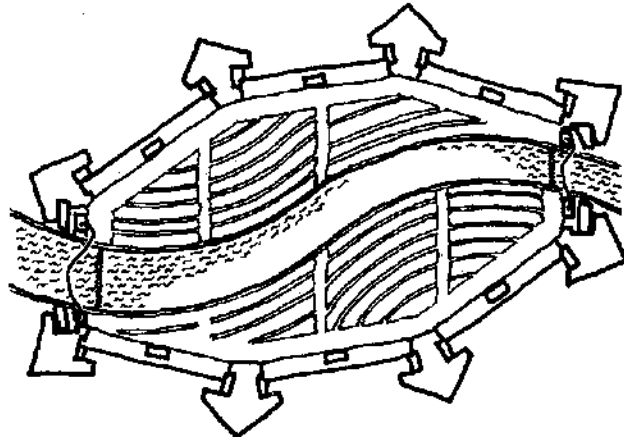
Şekil 3. Francesco di Giorgio Martini'nin ideal kent tasarımları G.MÜNTER, Die Geschichte der Idealstadt von 1400 bis 1700, *Stadttebau*, Berlin: E.Wasmuth A.G., 1929.

Şekil 4. Leonardo da Vinci'nin ırmağın üstünde kurulacak bir kentle ilgili düşüncelerinin taslak olarak anlatımı. P.D. SPREIBERGEN, *Urban Design: The Architecture of the City*, New York: McGraw Hill Book Co., 1963, s.14'den çizilmiştir.

yer aldığı alanlar bulunmaktadır. Martini kendisinden sonraki şehir tasarımcılarını etkilemiş bir kuramcıdır, ideal savunma kenti tasarımlarının aşağı yukarı bir yüzyıl kadar sonra yaşayan Cattaneo tarafından bile geliştirilmeye devam edildiği görülür.

Rönesans döneminin en ilgi çekici kişiliklerinden biri kuşkusuz Leonardo da Vinci (1452-1519)'dir. Pek çok konuda düşünce üretmiş olan bu ünlü dahinin şehircilik konusu üstünde de durduğu görülür. Genellikle şehirlerin savunmasına ilişkin çalışmaları ile bilinir ama asıl önemi şehirciliğin kuramına ilişkin düşüncelerindedir. Da Vinci kent planlamasına ilişkin yeni ilkelerin neler olması gerektiğine *Codex Atlanticus* adlı yapıtında değinir. Burada kentin bir ırmak üstünde kurulması önerilmektedir. Irmak şehre gelmeden altı, ya da sekiz kola ayrılacak, her kol birbirine ve ırmağın akış yönüne koşut olarak şehrin içinden akıtılacak, şehirden çıktıktan sonra da yeniden birleştirilecektir. Bundan amaç şehrin su gereksinmesinin karşılanması, temizlenmesinin de bu yolla çözümlenmesidir. Şehir içi ulaşımının ayrı ayrı düzeylerde çözülmesi önerisi de ilk kez da Vinci tarafından ortaya atılmıştır. Öneriye göre en alt düzeyde yükleme, ahır, su ulaşımı ve kanalizasyon işlevleri yer almaktadır. Bunun üstünde ise araba ve atlı trafiğinin yer alacağı düzey bulunur. Şehrin kibarlarının oturacağı düşünülen üçüncü düzey ise tamamı ile yaya ulaşımına ayrılmıştır. Da Vinci bazı düşüncelerinde zamanından çok ileri gider. Örneğin tarım işçileri için hareketli evler düşünmüş, bunların hasat zamanında kırsal alanlarda bir yerden bir yere taşınabileceğini, bunun işlevsel olduğu kadar içinde yaşayanların sağlığı bakımından da yararlı olacağını düşünmüştür. Buradan şehirlerin çevresinde bir yeşil kuşak oluşturma düşüncesi çıkmaktadır. Başka bir önerisi de Milano'da çalışan işçiler için bu kent çevresinde uydular kurulması önerisidir. Leonardo da Vinci'nin ideal kent tasarımlarından çok zamanının gereksinmelerini pratik olarak karşılayacak işlevsel düşünceler ürettiği görülmektedir. Bunlardan, şehir savunması ile ilgili olanlar gibi, hemen yararlanılabilecek bazıları uygulanmış, şehirlerin büyütülmesinin, ya da onda işlevsel düzeltmelerin yapılmasının bir yarar sağlamayacağı düşünceleri ise etkili olmamıştır. Birbirinden farklı trafik türlerinin ayrı düzeylere konması, yol genişliklerinin üstlerinde bulunan yapı yüksekliklerinin bir fonksiyonu olarak saptanması gerekliliği gibi düşünceleri ise, ancak daha ilerde, çağdaş şehircilik uygulamaları içinde ele alınabilmektedir.

Şekil 5. Francesco de Marchi'nin bir ırmak üzerinde yer alacağını düşündüğü ideal kent tasarımı. G.MÜNTER, Die Geschichte der Idealstadt von 1400 bis 1700, Staedtebau, Berlin: E.Wasmuth A.G., 1929'dan çizilmiştir.

7. G. MÜNTER, Die Geschichte der Idealstadt von 1400 bis 1700, Städtebau, Berlin: Ernst Wasmuth A.G., 1929.

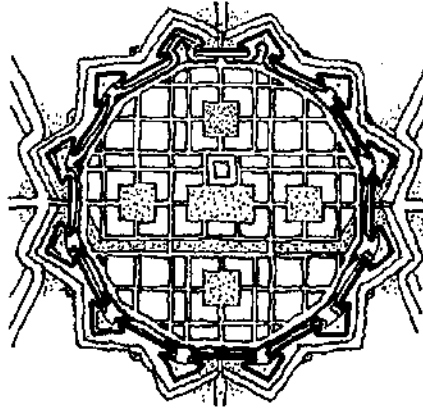
Rönesans döneminde İtalya'da ideal kent tasarımlarının ortaya çıkış nedenlerinden biri şehirlerin ateşli silahlara karşı savunma gereksinimlerinin yapısal önlemlerle karşılanması isteğidir demistik. Francesco de Marchi (1504-1577) bu konuda düşünce üreten başka bir kuramcıdır.⁷ Tasarımlarından biri top atışlarının yollarını ayrıntılı olarak gösterir. De Marchi çok sayıda ideal kent tasarımı yapmış, bunlarda dikdörtgen, kare, daire, çeşitli çokgenler, yıldız ve haç biçiminde plan şemaları önermiştir. Yollar konsantrik halkalar ve içsalsalıklar şeklindedir, hepsi merkezi bir alanda buluşurlar. Ayrıca düzlükte, yamaçta, ırmak kıyısında yer alacak ideal kentler ile liman şehirlerinin sorunları üstünde de durmuştur, örneğin dairesel bir merkezi alan çevresinde oluşan ideal bir liman kenti tasarımı bulunmaktadır. İçinden bir ırmağın geçtiği varsayılan başka bir tasarımında yol ağının ırmağa koşut, yani eğriler biçiminde düzenlenmiş olmasından, planın biçimlendirilmesinde arazi verilerinin de göz önüne alındığı anlaşılmaktadır. De Marchi yalnız ideal kent planları yapmakla kalmamış, eski şehirlerin bu ideal planlara göre nasıl yeniden düzenlenebileceğine ilişkin düşünceler de üretmiştir. De Marchi gibi ideal savunma şehri konusunda çalışan başka bir kuramcı da Girolamo Maggi'dir. Maggi'nin 1564 yılından kalan bir ideal kent tasarımı kare planlı bir şema önerir. Şehrin yolları ortadaki kare biçimli bir alanı keserek bu karenin kenarortaları ile köşelerini birbirleri ile birleştirmektedir. Şehrin çevresini saracağı düşünülen surlar, karenin köşelerinde ona planda bir yıldız görünümü veren sivriltilmiş ve yükseltilmiş kuleler biçimini alırlar.

8. A. PALLADIO, The Four Books of Andrea Palladio's Architecture, ed. I. Ware, London: Isaac Ware, 1738(1570).

Rönesans mimarlık alanında çok sayıda kuramsal çalışmanın yapılmış olduğu bir dönemdir. Bu dönemin sonlarına doğru yaşamış olan Andrea Palladio (1508-1580) da bu kuramcılardan biridir. Ünlü yapıtı *I quattro libri dell'Architettura*,⁸ Alberti'nin aynı konudaki kitabından aşağı yukarı bir yüzyıl kadar sonra, 1570'de yayınlanmıştır. Bu zamanda artık şehirciliğin biçimsel sorunlarına, görünümüne ilişkin düşünce ve önerilere daha çok ağırlık verildiği, şehrin temiz su, ya da kanalizasyon gibi sorunlarının ise daha kısa geçiştirildiği görülmektedir. Palladio'nun yapıtında üstlerinde büyük ve etkileyici yapıların bulunduğu geniş yolların nasıl ortalarında çeşmelerin, yontuların yer aldığı büyük meydanlara bağlanacakları özenle anlatılmaktadır. Bu anlatımlarda barok şehirlerin görüntüleri belirlemeye başlar, onun için bu yapıt, barok şehircilik anlayışının, barok şehir tasarımı düşüncesinin bir başlangıcı, bir hazırlayıcısı olarak görmek daha doğru olur.

Gene aynı yıllarda yaşamış başka bir mimar olan Giorgio Vasari (1508(11?))-(1580(74?))'nin de kuramsal çalışmaları bulunmaktadır. Vasari *Vite dei piu eccellenti pittori, scultori e architetti* adlı yapıtın yazarıdır. Önerdiği ideal kentin planı sekizgen biçimindedir, çevresi surlarla çevrilidir, bunların köşeleri ve ortaları sivri olarak takviye edilmiş, böylece plan bir yıldız görünümü almıştır. Yol ağı konsantrik karelerden oluşur, bunları diyagonal olarak kesen iki ana yol da sekizgenin geri kalan kenarlarına ulaşımı sağlar. Yol ağı üstünde küçük alanlar yer almakta, şehrin merkezinde ise kare şeklinde daha büyük bir alan bulunmaktadır.

Dönemin sonlarına doğru Lupicini'nin 1582'de, Buonaiuto Lorini'nin 1592'de, Giovonni Belucci'nin 1598'de yapılmış ideal kent tasarımları bulunmaktadır. Ayrıca Ammandi, Pietro Cataneo di Giacomo adlı kuramcılardan da bu konuda çalıştıkları

Şekil 6. Vincenzo Scamozzi tarafından tasarlanan bir ideal kent.
V. SCAMOZZI, *Dell'Idée dell'Architettura Universale*, Venice, 1615. (Yapıbasım: Ridgwood N.J.: Gregg Press, 1906)'den çizilmiştir.

9. J. GANTER, *Grundformen der europäischen Stadt*, Wien: Scholl und Co., 1908.

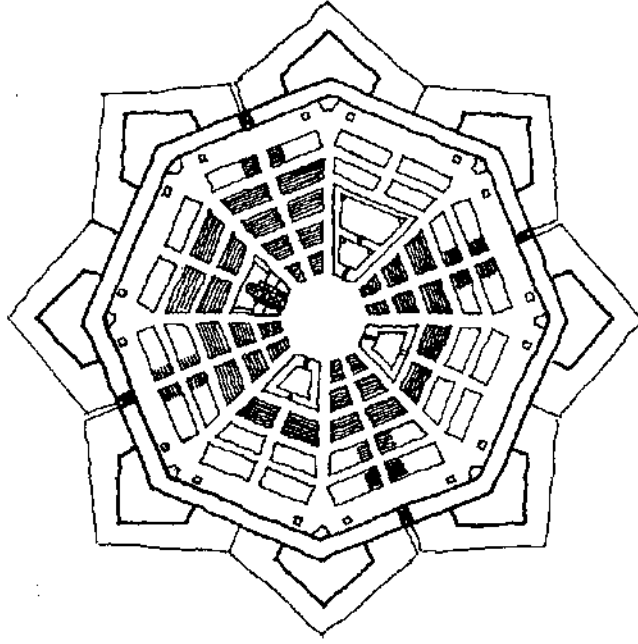
10. V. SCAMOZZI, *Dell'Idée dell'Architettura Universale*, Venice, 1615 (Facsimile Edition. Ridgwood N.J.: Gregg Press, 1966).

bilinmektedir. Bir papaz olan Fra Giaconda da merkezi planlı bir ideal kentin estetik sorunları üstünde düşünceler üretmiştir. Bu tasarımda plan bir dairedir, kentin merkezinde büyük bir kilise yer almakta, bu merkez ışınsal bir yol ağı ile şehrin kapılarına bağlanmaktadır. Bu dönemdeki son önemli kuramcı, aynı zamanda bir uygulamacı da olan Vincenzo Scamozzi'dir (1552-1616). Scamozzi 1593'den itibaren yapımına başlanan Venedik'in kuzeyindeki Palma Nuova kentinin tasarılayıcısıdır⁹. İdeal kent tasarımlarından etkilenmiş olduğu anlaşılan bu şehrin planı dokuz köşeli bir yıldızdır, konsantrik dokuzgenler şeklindeki bir yol ağı giderek altıgen bir merkezi alanda bitmekte, ayrıca ışınsal yollar bu merkezi dışa bağlamaktadır. Scamozzi, 1615'de *Idea dell'architettura universale*¹⁰ adlı yapıtında ideal kent tasarımları geliştirmiştir.

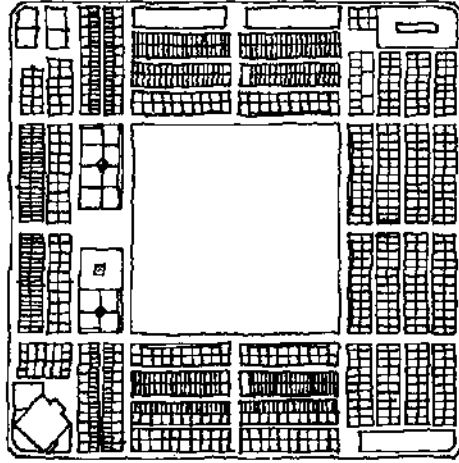
Rönesans döneminde İtalya'daki ideal kent tasarımlarından söz ederken Campanella'nın 'Güneş Şehri' adlı yapıtına da değinmek gerekir. Bir İtalyan düşünürü olan Tommaso Campanella (1568-1639) ilk kez 1602 yılında yazmış olduğu *La Citta del Sole* adlı yapıtında ideal bir topluma ilişkin düşüncelerini açıklamaktadır. Güneş şehri, yönetimine mantığın egemen olduğu bir cumhuriyettir. Bu toplumda dört saatlik bir çalışma günü vardır, özel mülkiyet yoktur, herşey, hatta çocukların yetiştirilmesi bile, devlet tarafından yönetilmektedir. Ortak malların toplum bireyleri arasında dağıtımı devlet dairelerinin işidir. Bir dini lider, biri kudreti, biri bilgeliği, biri de sevgiyi temsil eden üç yardımcısı ile yönetimin en üst basamağını oluşturur. Bu toplumun içinde yaşayacağı düşünülen şehir ise, en dışakinin çapı iki mil olan iç içe dairelerden oluşan yedi kat sur şeklindedir. Birbirine dik iki ana yol karşılıklı dört giriş kapısını birleştirir. Şehirde yer alan yapılar surların iç yüzlerine yapışık olarak yerleştirilmişlerdir. "Güneş şehri" Campanella'nın 1613'de yazdığı *Realis philosophia epistologica* adlı yapıtında ek olarak verilmiş, 1623'de ise ayrı olarak yayınlanmıştır.

Rönesans döneminde İtalya dışında en çok ideal kent tasarımının Almanya'da üretildiği görülür. Bunların en önemlilerinden biri Albrecht Dürer (1471-1528) tarafından yapılanlardır. Dürer'in tasarımları 1527 yılında yayınlanan *Etliche Underricht zur Befestigung der Stett und Flecken*¹¹ adlı yapıtında yer almaktadır. Vitruvius'un ilk almanca çevirilerinin de gene bu yıllara rasladığını anımsatmak gerekir. Vitruvius'un ilk Almanca çevirisi 'Vitruvius deutsch' adı ile Walther Ryff (Gualtherus Rivius) tarafından yapılmış, 1548'de Dürer'in kenti Nürnberg'de yayınlanmıştır. Bu tarih Dürer'in yapıtında

11. A. DÜRER, *Etliche Underricht zu Befestigung der Stett, Schloss und Flecken*, Nürnberg, 1823(1527).

Şekil 7. Albrecht Dürer'in Ideal kent tasarımı, Birinci Öneri.
A.DÜRER, *Etliche Unterricht zu Befestigung der Statt, Schloss und Flecken*, Berlin 1823 (Nürnberg 1527)'den çizilmiştir.

Şekil 8. Albrecht Dürer'in Ideal kent tasarımı, İkinci Öneri.
A.DÜRER, *Etliche Unterricht zu Befestigung der Staat, Schloss und Flecken*, Berlin 1823 (Nürnberg 1527)'den çizilmiştir.

daha sonra ise de, Alman kuramcı ve tasarımcıların çok daha önceden Vitruvius'un latince, ya da italyancasını okumuş olduklarını, Rönesans döneminde İtalya'da yapılan öteki kuramsal çalışmalarını tanımış olduklarını düşünmek gerekir. Bu nedenle de Alman ideal kent tasarımlarının bir kısmının İtalya etkisi altında kalmış olması doğaldır.

Dürer'in kitabının adından onun da konuya şehirlerin savunması açısından yaklaşmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yapıtta iki ideal kent geliştirilmiştir.¹² Bunlardan birincisinin planı bir sekizgendir, konsantrik-radyal bir yol ağı ulaşımı sağlar. Şehrin ortasında gene sekizgen olan bir alan vardır. Dürer'in ikinci tasarımı ise kare bir plandan yola çıkmaktadır. Özellikle bunda birçok ayrıntı sorunu üstünde durduğu görülür. Kent, karenin dört köşesinin dört yönü göstereceği şekilde yerleştirilmiştir. Çeşitli işlevler ayrıntılı bir biçimde ele alınarak şehir içinde kendilerine ayrılan yerler konmuş, bu yapılırken, egemen rüzgar yönü gibi, çevre koşulları göz önüne alınmıştır. Örneğin, dökümhanelerin rahatsız edici duman ve kokularının kent içine girmemesine özen gösterilmiştir. Dürer tasarımında çeşitli işlevler, ya da toplumsal gruplar için ayrı

12. A. DÜRER, *Etliche Unterricht zu Befestigung der Statt, Schloss und Flecken*, Nürnberg, 1823(1527).

yapı blokları önerilmekte, herkesin bir yıllık yiyeceğini depolayacağı önkoşulundan yola çıkılarak, bunun için gerekli olan yer ayrılmaktadır. Yapıtta çeşitli işlevler için öngörülen ölçüler de ayrıntılı olarak verilmiş olduğundan, kare planlı kentin bir kenarının 734 m kadar uzunlukta olacağı hesaplanabilmektedir. Her iki tasarımda da şehrin merkezinde bir alan bulunmaktadır, bu birincide sekizgen, ikincide bir karedir. Bunların İtalyan tasarımlarından farklı olarak boş bırakıldığı, kiliseye bu alana komşu başka bir yapı adası üstünde yer verildiği görülür. İtalyan tasarımlarında ise kilise genellikle şehrin tam geometrik merkezinde yer alacak şekilde düşünülmektedir.

13. H.V. SCHILLE, *Form und Weis zu baven ....vestung, Schlösser, Burgen und Stadt, Antwerpen, 1580.*

Almanya'da bu dönemdeki kuramcılardan biri de Hans von Schille'dir. Von Schille'nin 1580'de yayınlanmış bir yapıtında en eskisinin 1573 yılında yapıldığı anlaşılan ideal kent tasarımları yer almaktadır.¹³ Yalnız bunların İtalyan Francesco di Marchi tarafından yapılmış tasarımların kopyaları olduğu anlaşılmaktadır. Yapıtta kare, beşgen, altıgen, sekizgen planlı ideal kentlerin surları ile birlikte görüşlerinin de ele alındığı görülür. Bunların yanı sıra merkezi alanın kare, ya da daire olduğu plan tasarımları da bulunmaktadır. Von Schille'nin tasarımlarında da şehrin işlevsel sorunlarından çok savunma sorunları ağır basmaktadır. Bu dönem içindeki başka bir alman kuramcı Daniel Speckle'dir. 1589'da yapıldığı *Architectura von Vestungen* adlı yapıtıyla ün kazanmıştır.¹⁴ Yaptığı ideal kent tasarımlarında sur kuleleri arasının aşağı yukarı 1000 ayak olarak alındığı bir temel modülden hareket ettiği görülmektedir. İdeal kent planları genellikle sekizgenlerden türetilmiş yıldız planlıdır. Speckle bu tasarımları ile özellikle Kuzey Avrupa'da ün yapmış, buradaki prensler tarafından danışmanlık görevlerine getirilmiştir.

14. H.D. SPECKLE, *Architectura von Vestungen, Strassburg, 1589.*

Almanya'daki kuramsal çalışmalardan, ya da ütopyalardan bir başkasını da bir dinbilimci olan Johannes Valentin Andreae'nin (1587-1654) 1619'da yayınlanan *Reipublicae Christianopolis descripto* adlı yapıtı oluşturmaktadır.¹⁵ Andreae'nin, Campanella tarafından ateistik-komünist bir ideal toplum düşünülerek oluşturulan Citta del Sole adlı yapıtı 1623'de yayınlanmadan önce taslak olarak tanıdığı, kendi tasarımını da buna karşılık olacak şekilde, bir mistik-hristiyan ideal toplumu göz önüne alarak yaptığı bilinmektedir. Tasarımın ilginç yönü, ne feodal derebeylerinin, ne de askeri savunma kaygılarının ortaya çıkardığı gereksinimlerden hareket etmemesi, bunun yerine tamamen ideal bir kollektivist-hristiyan toplumu düşünülerek yapılmış olmasıdır. Andreae, Christianopolis için bir plan, bir de perspektif görünüş vermektedir. Kent, çevresi surla çevrili ve bir kenarı 700 ayak olan kare bir plana sahiptir. Kareler, sırasıyla yapı blokları ve yollar oluşturarak, konsantrik bir biçimde şehrin merkezine doğru küçülerek yerleştirilmiş, en ortada da merkezinde bir tapınağın yer aldığı bir kenarı 190 ayak olan bir kare alan düşünülmüştür. Bu düzenleme en dıştaki kareden, yani surlardan, merkeze doğru basamak basamak yükseltiyle yapılmaktadır ve bu biçimi ile bazı yazarlarca Kamboçya'nın basamaklı tapınaklarına benzetilmiştir.¹⁶ Köşeleri kulelerle vurgulanan konsantrik karelerin her bir kenarı üstünde yer alacak yapıların ayrı birer işlevi olacağı tasarlanmıştır. Karelerin kenarlarının ortalarını birleştiren dört ana yol ortadaki alana ulaşmakta, yapı bloklarının altından ise tonozlarla geçilmektedir. Andreae'nin yapıtı 16. ve 17. yy'larda oluşturulan ütopyaların

15. J.A. ANDREA, *Rei publicae Christianopolis descripto, Strassburg, 1619.*

16. E. EGLI, *Geschichte des Staedtebaues, Zurich: Eugen Rentsch, 1967, p.91.*

en ayrıntılı olanıdır.

17. J. FURTENBACH D.J., *Gewerb-Und Stadtgebau, Gebauelehre, Augsburg, 1650.*

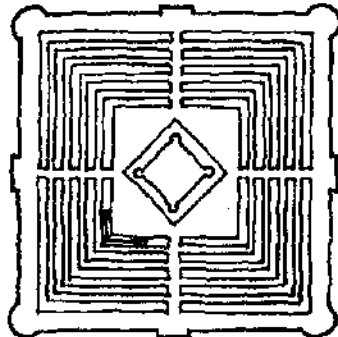
Almanya'daki ideal kent tasarımlarının başka bir ilginç örneğini Joseph Furttentbach d. J. (1591-1667) 1650'de yayınlanan *Gewerb und Stadtgebaeu* adlı yapıtında vermektedir.¹⁷ Furttentbach burada dikdörtgen bir plan şemasından yola çıkar. Dikdörtgenin kısa kenarları yarım ongenlerden oluşan bir sur sistemi ile kapatılarak bir oval oluşturulmaktadır. Ovalin uzun eksenini doğu-batı yönündedir, şehrin giriş kapıları da bu eksen üstüne yerleştirilmiştir. Kentin içini oluşturan dikdörtgenin boyutları aşağı yukarı 1750 x 3960 m büyüklüğündedir. Burada şehrin belli işlev bölgelerine ayrılarak düzenlendiği görülür, böylece feodal gereksinimlerden çok işlevsel gereksinimlere ağırlık veren bir tasarım oluşturulmaktadır. Kentte bulunması gereken kilise, belediye, okul, hastane ve konut yapıları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Alman mimarları arasında Leonhardt Christoph Sturm (1669-1719)' un da kuramsal şehircilik sorunlarıyla uğraştığı bilinmektedir. 1714'de yayınlanan *Prodomus Architecturae Goldmanianae* ölümünden sonra 1721'de yayınlanan *Der ... verneuerte Goldmann oder die gantze Civil-Baukunst* adlı yapıtlarında Sturm'un ideal kent tasarımları için de, öteki işlevlerde olduğu gibi, çok yalın biçimler, genellikle kare ve dikdörtgenler önerdiği görülmektedir. Başka bir şehirci olan Wilhelm Dilich (1571-1650), 1640'da yazıldığı halde ancak 1689'da basılmış olan *Peribologia seu muniendorum locorum ratio oder Bericht Wilhelm Dilichii Hist. von Festungs-Geweben* adlı yapıtında ideal kent tasarımları geliştirmektedir. Bunların içinde arazi verilerine uygun, ırmak kıyısında, liman şehirleri gibilerinin yer aldığı görülür. K. Martius'un da 1686 yılından kalan bir tasarımı, büyük bir olasılıkla İtalyan ideal kentlerinden esinlenerek, altıgen planlı bir şehir önermektedir. Georg Rimpler de 1719'da yazılıp 1724'de basılan bir yapıtında şehir merkezinden surlara doğru çanak yaprağı biçiminde açılan yol şemalı önerilere yer vermektedir.

18. G. MÜNTER, *Die Geschichte der Idealstadt von 1400 bis 1700, Staedtebau, Berlin: Ernst Wasmuth A.G., 1929.*

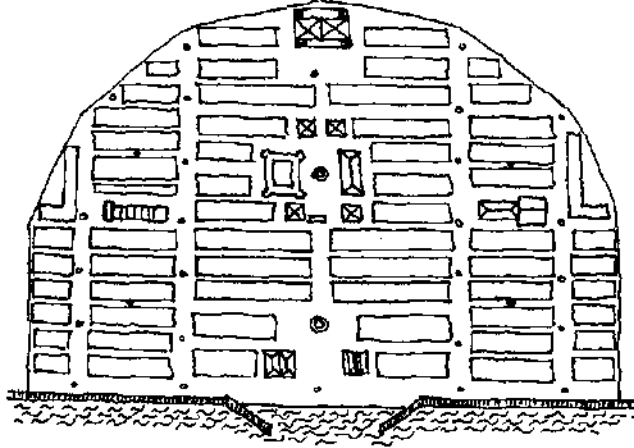
19. ANON., *Wasmuth's Lexikon der Baukunst, Berlin: Verlag E. Wasmuth A.G., 1929-1937, 5. Bde.*

Bu dönemde Almanya'da ideal kent tasarımlarıyla geliştirilen düşünceleri uygulayan yeni şehirlerin de kurulduğu görülür. Yapımına 1597'de başlanmış Main ırmağı kıyısındaki Hanau;¹⁸ yapımına 1599'da Württemberg Prensi I.Friedrich'in emriyle başlanan Freudenstadt;¹⁹ yapımına 1619'da başlanan Eider ırmağı üstündeki Friedrichstadt gibi kentler buna örnek olarak gösterilebilir. Bunlardan Freudenstadt, kare planı, ortasındaki kare biçimli alanı ve bunun (içinde değil de) bir köşesinde yer alan kilisesiyle Dürer'in ideal kent tasarımlarını anımsatmaktadır.

Şekil 9. Freudenstadt kenti planı, (Şematik) E.EGLI, *Geschichte des Staedtebaues, 3. Band, Zürich: Eugen Rentsch Verlag, 1967, s.100'den çizilmiştir.*

Şekil 10. Henriopolis, yarım daire planlı ideal kent. E.EGLI, Geschichte des Städtebaues, 3. Band, Zurich: Eugen Rentsch Verlag, 1967, s.120'den çizilmiştir.

Rönesans döneminde İtalya ve Almanya dışındaki ülkelerde de ideal kent tasarımlarına raslanmaktadır. Örneğin Fransa'da Antonio Cordiani'nin, Jacques Androuet du Cerceau (1515-1584)'nin ve 1601 yılında yayınlanan *Des fortifications et artifices d'architecture et perspective* adlı yapının yazarı olan Jacques-François de Chambéry Perret'nin ideal kent tasarımları bulunmaktadır.²⁰ Gene Fransa'da ideal kent tasarımlarına benzer uygulamaların gerçekleştirilmeye çalışıldığı gözlenir. Bunun tipik örneklerinden biri kendini ".expert en fortification et construction de villes.." olarak tanıtan Girolamo Marini tarafından tasarlanan ve kurulmasına 1545'de başlanan Vitry-le-François şehridir.²¹ Burada bir kenarı 612 m olan bir kare plandan yola çıkılmaktadır. Kentin surları bu karenin köşelerinin ve kenar ortalarının sivri çıkıntılılarıyla bir yıldız biçimine dönüşür. İki ana yol kenti dörde bölmekte, merkezde ise kare bir alan bulunmaktadır.

20. ANON., *Wasmuth's Lexikon der Baukunst*, Berlin: Verlag E. Wasmuth A.G., 1929-1937, 5. Bde.

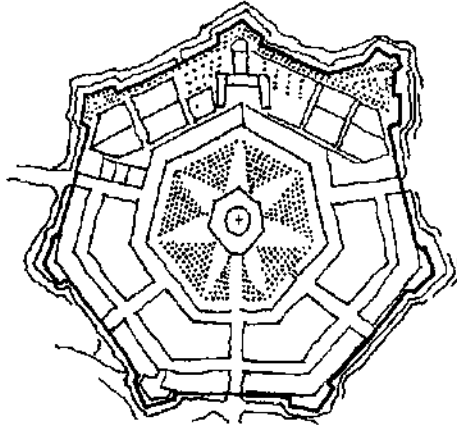
21. P. LAVEDAN, *Histoire de l'urbanisme*, tomes. II et III, Paris: Henri Laurens, 1926-1952.

İsviçde'de de Henriopolis adlı bir ideal kent kurma girişimi bulunmaktadır. Neuenburg Prensi II. Henri, Neuenburg gölü kenarında hem katoliklerin, hem de protestanların bir arada yaşayacaklarını düşündüğü bu kentin kurulmasını istemiş, ama yerleşmenin gerçekleştirilmesi için yapılan çeşitli özendirmelelere karşın başarı sağlayamamıştır. Henriopolis'in planı bir yarım dairedir, bunun merkezi göl kıyısındaki limanın yanında yer alan pazar yeridir. Yollar dairenin göle koşturan çapına ve birbirine dik olarak tasarlanmıştır. Kenti oluşturan yarım dairenin ortasında ise çevresinde kiliselerin, belediye binasının yer aldığı bir alan bulunmaktadır. Kentin çeşitli yerlerinde öngörülmüş olan çeşmeler bu kente özgü bir özellik olara dikkati çeker.

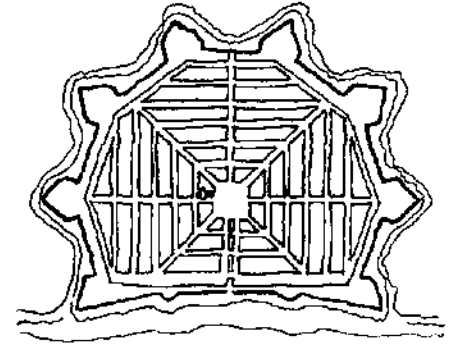
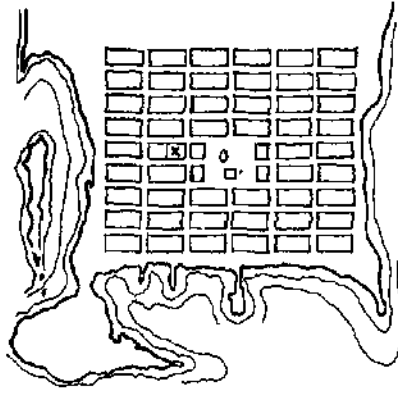
Hollanda'da ideal kent konusunda çalışmalara raslanır. Bu ülkedeki en önemli kuramcılardan biri Simon Stevin (1548-1620)'dir. Stevin'in 1590'da yayınlanan *Het burgherlick leven* adlı yapıtı bir çeşit toplumbilim kitabıdır. 1594'de şehir surlarının yapımına ilişkin *Streckten Bouwingh* adlı yapıtı yayınlanmıştır.²² Stevin'in şehircilikle ilgili bütün düşünceleri ölümünden sonra 1660'da yayınlanan bir kitabında toplanmıştır.²³ Yapıtlarından Stevin'in çokgen ya da yıldız planlar yerine düzgün, simetrik, karelerin tekrarlanmasından oluşan dikdörtgen planlar önerdiği görülür. İdeal kent tasarımlarında yalnızca yayalara ayrılan yollar da öngörmekte, bunu zengin fakir herkesin at ve araba trafiğinden rahatsız olmadan yürüyebilmesi için düşündüğünü anlatmaktadır. Stevin ayrıca 'ideal ev', 'ideal yapı bloku' gibi konular üstünde de çalışmalar yapmıştır.

22. S. STEVIN, *Streckten Bouwingh* (Safestingulehre), 1594.

23. S. STEVIN, *Lehre des Städtebaues*, 1660.

Şekil 11. İdeal kent Scherpenheuvel, G. EIMER, Die Stadtplanung im schwedischen Ostseeereich 1600 bis 1715, Stockholm, 1961'den çizilmiştir.

Şekil 12. Kristiansand ve Christianshavn kentleri. W. OSTROWSKI, Materiały do Historii Budowy Miast, Warszawa, 1955'den çizilmiştir.

Hollanda'da uygulanmak üzere yapılan ideal kent tasarımlarından biri kurulmasına 1583'de başlanan Willemstad'dır. Tasarımcısı büyük bir olasılıkla bir İskoç olan Frans de (ya da van) Traytorrens'dir. Willemstad'ın planı eşkenar bir yedigen'den oluşur, kent'in ana aksı kuzey-güney yönünde ve önündeki limana diktir. Hollanda'daki başka bir ideal kent kurma girişimi de 'Scherpenheuvel'dir.²⁴ Tasarımı 1606 yıllarında yapılan bu kent'in de planı bir yedigendir, genellikle Hollanda'da yedi sayısı Hollanda'nın yedi bölgesini temsil eden sembolik bir anlam taşırken, bir katolik kenti olan Schirpenheuvel'de bu Meryem'in yedi üzüntüsünü ve yedi sevincini simgelemektedir. Yol ağı ve yapı adaları ışınsal-konsantrik şemaya uyar, kent merkezinde yedi kollu bir yıldız alan, bunun ortasında da bir kilise bulunmaktadır.

24. G. EIMER, Die Stadtplanung im schwedischen Ostseeereich 1600 bis 1715, Stockholm, 1961.

Danimarka'da ise İtalyan ve Alman ideal kent tasarımlarına benzeyen tasarımlar bulunmaktadır. Özellikle Danimarkalıların İskandinav ülkelerinde kurdukları koloni şehirleri çeşitli ideal kent tasarımlarına benzerlikler gösterirler. Planları 1665 ve 1617 yıllarında kalan iki Danimarka şehri, Kristiansand ve Christianshavn, plan şemaları bakımından ideal kent tasarımlarını andırırlar.²⁵ Kristiansand kare planlıdır, yolları birbirine diktir, merkezinde kare bir alan bulunur. Christianshavn ise sur köşelerinin yıldız gibi çıkıntılar yaptığı ongen bir plana sahiptir. Yol ağı ve yapı adaları konsantrik karelerden oluşmuştur. Ayrıca bu karelerin çaprazları ışınsal olarak merkezdeki kare alanı ongenin kenarlarına, yani surlara birleştirmektedir. İsveç'den bir örnek olan Erik Dahlberg'in Landskrona için hazırlamış olduğu

25. W. OSTROWSKI, Materiały do Historii Budowy Miast, Warszawa, 1955

26. S. STREVIN, *Lehre des Staedbaues*, 1660.

27. Gene, Eglı 1563'de John Shute tarafından yazılmış olan *The First and Chief grounds of Architecture*, adlı yapıtın Vitruvius etkisindeki ilk İngiliz mimarlık kitabı olduğunun sanıldığını, yazarınan İtalya'ya da gitmiş bir mimar ve ressam olduğunu, bu kitabın etkisinin ise genellikle az olduğunu; Colin Campbell'in ise 1711'den itibaren *Vitruvius Britannicus* adlı çeviriyi yayınlamaya başladığını, William Adam'ın da 1750'de *Vitruvius Scoticus* adlı yapıtını İskoçya'da yayınlamaya başladığını söylemektedir. Bkz: E. EGLI, *Geschichte des Staedtebaues*, 3. Band, Zurich: Eugen Rentsch Verlag, 1967, p.126.

28. T. MORE, *Utopia*, Harmondsworth: Penguin, 1970(1516)

29. *The New Atlantis* roman biçiminde yazılmıştır ama daha sonra bu türde yazılmış örneğin bir *Gülviver'in seyahatleri* gibi zamanınan İngiltere' sini karikatürize ederek eleştiren bir yapıt değildir. Bilindiği gibi Jonathan Swift'in ünlü yapıtı *Gülviver's travels* 1726'da yayınlanmıştır.

ideal kent projesi 1680 yılından kalmaz, yolların birbirini dik olarak kestieği dairesel bir planı vardır ve 1500 kişilik olacağı öngörülmüştür.²⁶

Rönesans döneminde İngiltere'nin düşünsel mimarlık alanında öteki Avrupa ülkelerinden ayrıcalıklı bir yeri vardır, çünkü bu dönemde bu ülkede ideal kent tasarımlarının bulunmadığı görülmektedir. Bazı yazarlar bunu Vitruvius'un İngilizce çevirilerinin daha ilerki tarihlere kadar yapılmamış olması, böyle bir etkilenme olmadığından da bu alanda kuramsal çalışmaların az oluşu ile açıklamaktadırlar.²⁷

İlginç olan, ideal kent tasarımlarının olmayışına karşın, düşün alanında bu konuya eğilinmiş olması, hatta içlerinden bir yapıtın adının bu tür yapıtlar, tasarımlar için genel bir ad olarak kullanılmasına yol açacak kadar ün kazanmış olmasıdır. Sözü edilen yapıt Thomas More'un (1478-1535) 1516'da yayınlanan *Utopia*²⁸ sıdır. Burada içinde 54 düşünsel kentin yer aldığı bir ada anlatılmaktadır. Şehirlerin her biri birer şehir-devletin merkezidir. Başkent olan Amaurot'un büyüklüğü de, öteki kentlerde olduğu gibi, altıbin aile ile sınırlandırılmıştır. More'un şehirleri üçer katlı sıra evlerden oluşur, bunlar o kadar bir örnektir ki, bir sokak üstündeki yapılar bir bütünmiş gibi etki yaparlar. Kentler birer pazar alanı çevresinde toplanmış, dörder komşuluk biriminden oluşurlar. More da, Alberti gibi, üretime ilişkin eylemlerin kentlerin dışında yerleştirileceğini düşünmektedir, çünkü bunların gürlütu, koku, duman gibi rahatsız edici faktörleri vardır.

İngiltere'de düşün alanında ürün veren yazarların kentlerin fiziksel görünümlerinden çok toplumsal yapıları üstünde durdukları görülmektedir. Nitekim Thomas More'un *Utopia*'sından sonra bu alandaki en ünlü yapıt olan *The new Atlantis* de konuyu daha çok bu açıdan ele almaktadır. Francis Bacon (1561-1626) tarafından yazılmış ve ölümünden sonra 1627'de yayınlanmış olan bu yapıtta çevresi surlarla çevrili bir liman şehri toplumu konu edilmektedir. Kitabın kahramanı gemi ile giderken Bensalem adlı bir ülkeye gelir.²⁹ Bensalem, bilim ve teknolojinin toplum yararına, bireylerin zenginleşmesine yönelik bir amaçla örgütlendiği için çok ilerlemiş bir ülkedir, örneğin uçakları, denizaltıları, buzdolapları, işitme aygıtları vardır. Ülkenin yöneticileri ise bilim adamlarıdır.

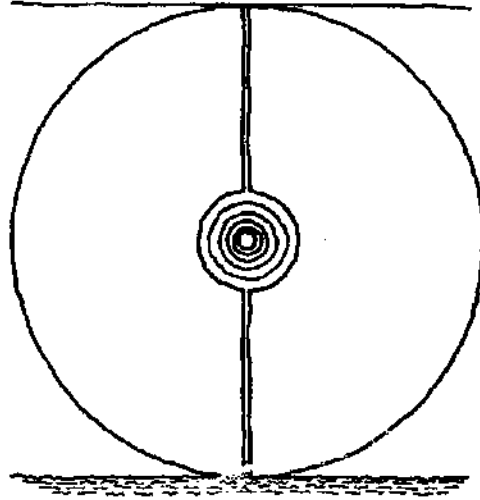
Düşünsel mimarlığa İngiltere'de öteki örnekler arasında Eximenic verilebilir. 15.yüzyılda çevresi surlarla çevrili, ortasında geniş bir merkezi alan bulunan, karenin her dörttebirinde küçük alanların yer aldığı kare planlı bir şehri anlatır Eximenic. Caspar Stiblinus da 1555'de yayınlanan *Commentariolus de Eudaemonensium Republica* adlı yapıtında konsantrik üç daire biçimindeki surlardan ve askeri manevralar için geniş bir alandan oluşan daire bir kentten söz etmektedir. James Harrington (1611-1677) tarafından 1656'da yayınlanan *Oceana* adlı yapıttada kentin fiziksel görünümüne değinilmeden cumhuriyetle yönetilen ideal bir toplumun yapısı ele alınmaktadır. John Evelyn (1620-1706) 1661'de yayınlanan *Fumifugium* adlı yapıtında hava kirlenmesinden söz etmekte, bunun önlenmesi amacıyla Londra'yı çevreleyecek bir yeşil kuşağın oluşturulmasını önermektedir.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, Rönesans düşünsel mimarlığın olduğuça yoğun üretildiği bir dönemdir. Bunun en önemli nedenlerinden birini toplumsal-ekonomik koşullarda aramak gerekir. Rönesans, özellikle İtalya'dan başlayarak, toplumsal-

ekonomik değişmelerin gözle görülür bir biçim almaya başladığı bir dönemdir. İtalya bu zamanda önemli bir anamal birikimine sahne olmuş, anamalı ekonomi ilk kez İtalyan kentlerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun giderek şehirlerin önemli birer ticaret ve üretim merkezi olmalarına yol açtığını, dolayısı ile de 'kentli' olmanın yarar sağlar bir şey olduğu duygusunu uyandırmaya başladığını unutmamak gerekir. Bunun sonuçlarından biri kentlerin giderek büyümeleri, kalabalıklaşmalarıdır. Bu toplumsal-ekonomik ortam Ortaçağ'dakinden çok farklıdır. doğal olarak, insanların da kendilerini farklı görmelerine yol açmakta, içinde yaşadıkları fiziksel ortamın bu eskiye, yani Ortaçağ'dakine, benzememesini, değişmesini istemesine neden olmaktadır. Ortaçağ'ın anonim yaşamından kurtulmakta, bireyci düşüncenin ağır basmaya başladığı bir ortama girilmektedir. Bu da kişileri çevrelerine daha eleştireci bir gözle bakmaya yöneltmektedir. İdeal kent tasarımları bunların sonuçları olarak ortaya çıkar.

Rönesans döneminde bir örneği görüldüğü gibi, düşünsel mimarlık üretme eylemi toplumsal-ekonomik, kültürel değişme zamanlarında daha yoğunlaşmaktadır. Bu olguyu daha önceki dönemlerde de gözlemek mümkündür. Örneğin, eski Yunan Düşünürlerinin ideal kent, ideal kent, ideal toplum, ideal devlet gibi konularda düşünceler üretmeleri, toplumun gene böyle değişim içinde bulunduğu bir zamanda, kolonizasyonun -dolayısıyla da köleciliğin- ortaya çıktığı bir aşamada üretilmiştir. Daha ilerde de, 1800-1850 yılları dolayında düşünsel mimarlık ürünlerinin çoğaldığı gözlenir. Bu dönem tarımsal üretim düzeyinden endüstriyel üretim düzeyine geçildiği, toplumsal yapının bu nedenle radikal değişmelere uğradığı bir zamandır. İngiltere'de Robert Owen ve yandaşları, Fransa'da Claude Henri de Rouvroy Comte de Saint-Simon, Charles Fourier, Jean-Baptiste-André Godin, bu düşünce ve tasarımları üretenlerin önde gelenleri olmuşlardır.

1860'larda kuramcı mimar Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc'ün de yapı malzemesi alanındaki değişmelerin etkisi ile yeni malzeme demiri kullanarak oluşturulacak bir mimarlığa ilişkin düşüncelerini ütöpik anlatımlar biçiminde ortaya koyduğu görülmektedir. Yüzyılımızın önemli toplumsal-ekonomik bir devriminin hemen arkasından da benzer ideal, ya da ütöpik tasarımların yoğunlaştığı görülür. Rusya'da 'Konstrüktivistler' adı ile bilinen E. Tatlin, Kasimir Malewitsch, El Lissitzky, Naum Gabo ve Antoine Pevsner gibi mimar, ressam ve yontucuların tasarımları, S. Leonidoff'un 1927'de yaptığı Moskova Lenin Enstitüsü tasarımı, W. Paschkoff'un gene aynı yıllardaki Moskova Lenin Kütüphanesi projesi, Barstsch ve Wladimirow tarafından 1929'da tasarlanan komün evi, A. ve L. Wesnin kardeşlerin Kusnezsk kenti için tasarladıkları komün evi, önde gelen örnekler olarak gösterilebilir. Aynı yıllarda öteki Avrupa ülkelerinde de benzeri eğilimlerin varlığını bilmeye ilginçtir: İtalya'da Antonio Saint Elia ile Mario Chiattone'nin 'fütüristik' kent tasarımları 1914'de yapılmıştır. Tony Garnier'in bir endüstri kenti tasarımı 1917'de yayınlanmış, Le Corbusier'in 'Çağdaş bir şehir' projesi 1922'de Paris için *Plan Voisin*'i de 1925'de yapılmıştır. Le Corbusier'nin daha ilerde, 1931'de, Moskova'daki Sovyetler Sarayı uluslararası yarışmasında birinci ödülü alması, bu karşılıklı ilişkinin iyi bir belirtisi olarak anımsatılmalıdır. Mimarlık tarihinde 18.yy'ın ütöpik tasarımcıları olan Etienne-Louis Boullée ve Claude Nicolas Ledoux'un tasarımlarına da Fransız Devriminin düşünsel mimarlıkta bir yansıması olmalarından dolayı 'devrimci

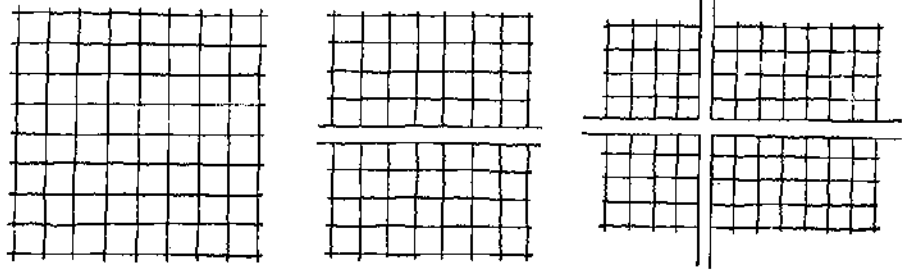

Şekil 13. Ütopik kent Atlantis, Eflarun'un anlatımlarına göre çizilmiş geometrik plan. C.A.DOXIADIS, *Ekistics - An Introduction to the Science of Human Settlements*, London: Hutchinson, 1968, s.354'den çizilmiştir.

mimarlık..' adı verilmez mi? Günümüzde, özellikle 1960'dan bu yana düşünsel mimarlık alanında gözlenebilen yoğunlaşma da gene önemli bir toplumsal-ekonomik, daha genel bir deyimle bir kültürel değişimin belirtisi olarak yorumlanabilir. Bu değişime endüstri toplumundan endüstriötesi topluma geçiştir. Nitekim ütopik tasarımların daha çok ileri-endüstri ülkelerinde üretildikleri görülmektedir: İngiltere'deki Archigram Grubu, Japonya'da Metabolist, Amerika Birleşik Devletlerinde Paolo Soleri'nin 'arcology'leri ve Art Farm Grubu, İtalya'da Archizoom ve Superstudio grupları, Sovyetler Birliğindeki NER Grubu, Fransa'daki Utopie grubu çalışmaları buna örnek olarak gösterilebilirler.

Düşünsel mimarlığın Rönesans'da tasarım aşamasına gelmesinin bir başka nedeninin de bu dönemde geliştirilen ateşli silahlar olduğu anlaşılmaktadır. Kentlerin savunmaları tasarımcılar için önemli bir sorun oluşturmuş, birçok düşünsel mimarlık ürünü kent savunması bakımından ideal koşulları sağlayacak biçimde yapılmaya başlamıştır. Giderek Rönesans'ın Ortaçağ'a göre daha hoşgörülü, daha araştırmacı ortamı mistikten kolektivisteye kadar çeşitli toplum düzenlerine ve bunların içinde yaşayacakları fiziksel ortama ilişkin düşüncelerin oluşturulmasına doğru gelişmiştir. Teknolojik gelişmelerin her çağda düşünsel mimarlık üstünde benzer etkiler yaptığı söylenebilir. Rönesans dönemindeki düşünsel mimarlık ürünlerinin tasarım tarihi açısından ilginç olabilecek yanı ise, bu dönemde perspektif kurallarının bilimsel bir temele oturtulması ve bu yeni anlatım aracı ile tasarımların çizilerek geliştirilmesi, bitmiş birer yapı olmadan deneylebilirliklerinin sağlanmasıdır. Düşünsel mimarlığın neden daha önce değil de bu zamanda tasarım düzeyine ulaştığı biraz da bununla açıklanabilir.

Düşünsel mimarlığın Rönesans'da ağırlık kazanmasının bir başka nedenini de gene bu dönemdeki kuramsal çalışmalarda gözlenen sayısal artışta aramak yerinde olur. İtalya'da en eski mimarlık kuramcısının yapıtları Latince'den İtalyanca'ya çevrilmekte, onu kısa zamanda başka özgün kuramsal çalışmalar izlemektedir. Bunların hepsi de yeni buluş matbaa aracılığı ile çoğaltılmaktadır. Kuramsal çalışmaların göreceli olarak geç bağladığı İngiltere'de ise düşünsel mimarlık ürünlerinin daha çok yazın ve düşün alanında kaldığı, tasarım düzeyine gelmediği görülür. Bu da kuramsal çalışmalarla ütopik tasarımlar arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Aslında

Şekil 14. Hippodamus izgara kent planı gemasının Ege bölgesindeki örnekleri. A.AKARCA, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması, Ankara: T.T.K., 1972, s.35'den çizilmiştir.

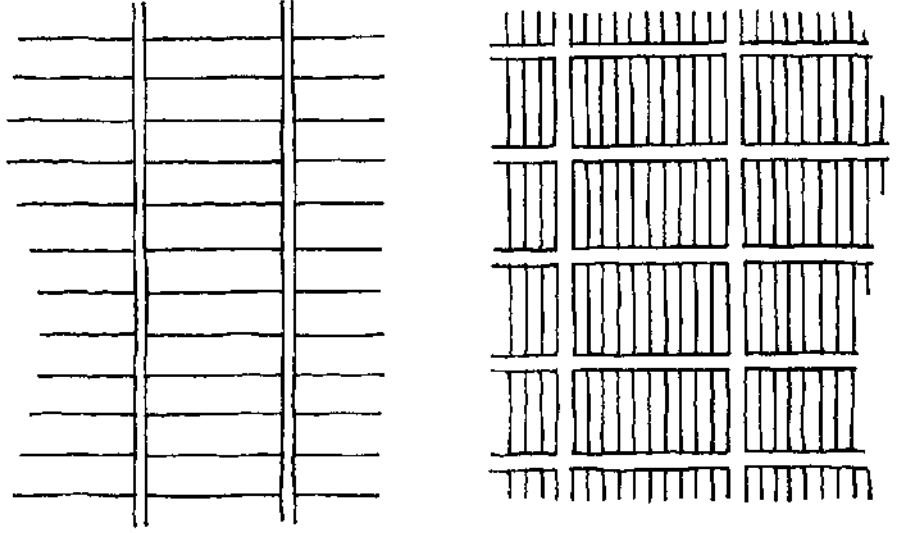
bunları birbirinden ayıran çizgi de çok incedir. Her mimari tasarım ileriye doğru bir projeksiyondur; toplumsal olsun, yapısal olsun, işlevsel olsun ya da biçimsel olsun, günün koşullarını gelecekte düzeltmeye yöneliktir. Real olanı utopic olandan ayıran sınır galiba bu ilerin neresi olacağı, düzeltilmek istenen koşulların nicelik ve niteliğinin ne olacağı sorusundan geçmektedir. Alberti'nin de Vitruvius gibi önce şehirler için en uygun konumları, savunma düzenlerini, su kaynaklarını, kanalizasyon ağlarını göz önüne alarak, kısacası, en ayağı yere basan konularla işe başladığını söylemiştik. Ama kuramsal olarak başlayan bu düşüncelerden ideal kent tasarımlarına götüren yol her halde çok uzak olmamış olsa gerektir.

Aslında ütopyanın kuramdan ayrılamayışı başka dönemlerin düşünsel mimarlıklarında da gözlenebilen bir olgudur. Aşkıldil Akarca, Yunan şehirciliğine ilişkin olarak verdiği bir bilgide şehircilik tarihi açısından çok ilginç bir konuya değinirken bu savı kanıtlayıcı bilgiyi de birlikte vermektedir. Söz konusu bilgi ünlü Yunan şehircisi Hippodamus ile ilgilidir:

Hippodamus'un kişiliğini ve fikirlerini açıklayan Aristo şunları yazmaktadır (Politika II, 5): 'Eurifon'un oğlu Miletos'lu Hippodamus (şehirleri bölmeği icat etmiş ve Pire'yi bölmüştür), en iyi devlet şekli hakkında, politikacı olmadığı halde fikir yürüten ilk insandı. Devleti, üç sınıftan meydana gelen on bin nüfuslu bir şehir üzerine kurulmuştu. Bu sınıfları zanaatkârlar, çiftçiler ve vatanın savunucusu olan askerler yapıyordu. Toprak da kutsal, devlet ve özel olmak üzere üçe ayrılmıştı. Kutsal topraklar tanrılara yapılan mutad adakları sağlayacaktı. Devlete ait topraklar cenkçi sınıfı besleyecek, özel topraklar da çiftçilere ait olacaktı. Davalar üç konuda açıldığı için hukuk üçe bölünmüştü. Bu konular saldırı, zarar ziyan ve katildi. Yanlış karara bağlanmış davaların görüleceği, yaşlılardan seçilen bir yüksek adalet divanı kurulmasını da düşünmüştür..³⁰

30. A. AKARCA, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması, Ankara: T.T.K., 1972, s.30.

Antik çağın ünlü bir kuramcı-uygulayıcısının izgara planlı şehirlere ilişkin tasarımlarını oluştururken kafasında nasıl ideal, ya da ütopyik bir toplumsal örgütlenme biçimi taşıdığını bilmek gerçekten ilginç olmaktadır. Daha ilerde, 1950'lerde bir Chandigarh'ı planlayan Le Corbusier'nin kafasında 1920 ve 1930'larda oluşturduğu ütopyik planlama ilkelerinin izleri bulunuyordu kuşkusuz. Günümüzde de insan yerleşmelerinin incelenmesi ile ilgilenen *ekistiks* adlı bilim dalının kurucusu ve kuramcı Constantin Doxiadis'in de bir yerde kuramsal

Şekil 15. İtalya'daki izgara kent plan türleri. A.AKARCA, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması, Ankara: T.T.K., 1972, s.61'den çizilmiştir.

31. C.A. DOXIADIS, *Ekistics, An Introduction to the Science of Human Settlements*, London: Hutchinson, 1968, s.363-374.

düşüncelerini bir *ideal Dynamegapolis* şeklindeki ütöpik düşüncelerle bütünlemede olduğu görülür.³¹ Bu örnekler ütopya ile kuramın ne denli birbirinden ayrılamaz olduklarını göstermeye yeterlidir.

Bir tasarımın uygulanabilir olup olmadığı ile de ütöpiklik ölçülememektedir her zaman. Başka bir deyişle, kendi zamanının koşulları içinde şu ya da bu nedenle uygulamaya dönüşemeyen, olanak dışı görülen pek çok tasarım, daha ilerde en doğal oymuş gibi uygulanmıştır. Rönesans ideal kent tasarımlarından bazıları daha kendi zamanlarında uygulanma olanağı bulmuşlardır. Daha önce uygulandıkları anlatılan kent planlarının yanı sıra 1608'de kurulan Charleville'de Alberti'nin ve özellikle Palladio'nun planlama ilkeleri uygulanmaya çalışılmıştır. Bir İtalyan olan Jerome Cironi tarafından planlanan ve 1588'de kurulan Nancy'de ideal kentler için geliştirilen düşüncelere rastlanır. Gene 1608'de planlanmış olan Henrichemont Fransız kuramcısı Perret'nin ideal kent düşüncelerini yansıtmaktadır. 1638'de Lemercier tarafından planlanan Richelieu'de ise birbirini dik kesen yolların oluşturduğu ideal kent plan şeması uygulanmıştır. 1555'de Hollenda'da Sebastian van Nonen tarafından planlanmış olan Philippeville'de de benzer ilkeler görülür. 1597'de planlanan Coerworden ise İtalyan etkisi altında oluşturulmuştur, planı Palma Nuova'ya benzemektedir. Klundert 1560 dolaylarında Hollanda'da kurulmaya başlanan bir şehirdir, planı neredeyse gene aynı yollarda yapılan Willemstad planının aynıdır, her ikisi de yediğen biçimindedir. Tasarlayıcısı bilinmemekle birlikte 1566'da kurulmaya başlanan Malta'daki La Valetta şehri de İtalyan ideal kent tasarımlarının bir uygulaması gibidir. Bir başka örnek de 1693'de Prens Carlo Caraffa tarafından kurulan Grammichele kentidir. Grammichele konsantrik altıgenlerden oluşmaktadır, ortasında yer alan altıgen alanışınsal yollarla dışarıya bağlanmaktadır. Fransa'da Vitry-le-François'nın da ideal kent tasarımlarından esinlenerek 1545'de kurulmaya başlandığı, kurucusunun François I. olduğu, tasarımcısının da Hieronimo Marino adlı bir İtalyan mühendisi olduğu bilinmektedir. İdeal kent tasarımlarının uygulanmış yerleşme biçimlerine benzedikleri de bazı yazarlarca gözlenmiştir. Bunlardan birine örnek olarak Thomas More'un yarattığı Utopia'nın başkenti Amaurot ile Venedik kenti arasında Lewis Mumford tarafından kurulan benzerlik gösterilebilir.³²

32. L. MUMFORD, *The City in History*, London: Seeker and Warburg, 1963(1961), pp.321-328.

Düşünsel mimarlığın uygulamaya dönüşmesi için uygun koşulların birini yeni kazanılmış topraklar üstünde yeni yerleşmeler kurmanın sağladığı gözlenebilmektedir. Hippodamos'un ızgara planlı kentleri Yunanistan'dan çok kolonilerinde bulunmaktadır. Romalılar da kolonilerinde düzgün planlı askeri üstler kurdukları, bunların sonradan yerleşme merkezlerine dönüştükleri bilinmektedir. (Hatta bunlardan birinin adı olduğu gibi günümüze kadar gelmiştir: Almanya'daki Köln kenti.) Rönesans döneminin de bu kuralın dışında kalmadığından söz etmiştik: İskandinavya'da kurulan Danimarka koloni kentleri genellikle ideal kent tasarımları ile oluşturulan düşüncelerin uygulandığı yerleşmelerdir. O zamana kadar üstlerinde yerleşmeler kurulmamış toprakların yeni düşüncelerin uygulanması bakımından kendilerine özgü bir çekicilikleri olmalı. Çünkü, bu yukarıda anlatılan durumun 18. ve 19. yy' larda Amerika kıtasının iskan edilmesi sırasında da oldukça yoğun bir biçimde sürdürüldüğü gözlenmektedir. Özellikle Kuzey Amerika'da bir yandan koloni kentleri kurulur ve ideal kent düşünceleri bunlarda uygulanırken, bir yandan da yeni bazı dinsel-inançsal görüşlere sahip insanların doğrudan doğruya 'ideal toplum - ideal kent' kurma girişimlerinde buldukları görülmektedir. John Reys'in ayrıntılı bir biçimde anlattığı bu yerleşme girişimleri -ya da ideal kentler, ütopya-, kare, dikdörtgen ızgara şemadan, çeşitli radyal-konsantrik çokgenlere, dairelere, yıldızlara, hatta yerleşmenin bütün öğelerini tek bir yapı içinde toplayan ³³örneklere kadar uzanmaktadır. Bu kitada böyle ideal toplum-ideal kent kurma girişimlerinin bazan daha uzun, bazan da daha kısa süreler içinde başarı sağlamış olduklarını gene Reys'den öğreniyoruz. ³⁴Günümüzde de denizüstü, denizaltı yerleşmeleri, uzay istasyonları, yapay uydular ya da ay üstündeki yerleşmelerin biçimleri, yapımları, işlevleri ütopik tasarımcıların uğraşları içine kattıkları yeni el değmemiş alanlar olarak ortaya çıkmaktalar.

Bütün düşünsel mimarlık ürünlerinin kısa süreler içinde uygulamaya dönüştüğünü düşünmek yanlışdır doğal olarak. Uygun bir uygulama ortamı buluncuya kadar daha uzun bir zaman gerekmiş tasarımlara örnek olarak Leonardo da Vinci tarafından yapılanlar gösterilebilir, oluşturulmalarından beş yüzyıl sonra ilke olarak benimsenebilmiştir da Vinci'nin bazı düşünceleri. Charles Fourier'nin Phalanstere'i, Jean-Baptiste-André Godin'in Familistère'i aşağı yukarı yüzyıl kadar sonra Le Corbusier'nin Unite d'Habitation'larında uygulamaya dönüşen düşünceler içerirler. Kim bilir kaç kişi Ebenezer Howard'ın 'Bahçe şehir' düşüncesini 'uygulanamayacak kadar hayali' olarak nitelendirmiştir. Archigram grubu tarafından on yıl önce üretilen tasarımlara ütopik denirken bugün Paris'deki Pompidou Kültür Merkezi kimse tarafından yadırgınmamaktadır.

Bu noktada düşünsel mimarlığın bir işlevi daha ortaya çıkmaktadır: o da deney yapmak, yenilikleri, olasılıkları tasarım yoluyla araştırmak. ³⁵Nitekim Rönesans tasarımcıları yorulmak bilmeden yeni biçimleri, yeni şemaları denemişlerdir. Bir kenti işlevlerine göre düzenleme gibi bir düşünce de böyle egzersizlerin sonunda ortaya çıkmıştır. Örnek olarak Albrecht Dürer'in ideal kentleri anımsanabilir. 19.yy'da bilimsel toplumcu düşüncenin de bir ütopik toplumcu düşünce aşamasından geçtiği bilinmektedir. Hemen hemen her dönemde tasarımcıların, planlayıcıların bu araçları yararlandıkları, bu yöntemle yeni düşünceleri aradıkları ve buldukları görülmektedir. Hatta işlerinde düş kurmayı, ütopik tasarımlar yapmayı savunanlar, önerenler bile vardır. Çağımızın ünlü mimarlarının,

33. 19. yüzyılda Avrupa'da geliştirilen ütopik düşünceler doğal olarak Amerika'ya da geçmiştir. Örneğin, Robert Owen bir süre orada kalarak düşüncelerine uygun bir yerleşme kurma girişiminde bulunmuştur. Genel olarak Fransız Fourier'nin tasarımı olarak bilinen Phalanstère'lerin Kuzey Brisbane tarafından Red Bank - New Jersey yakınında kurulan North American Phalanx adını taşıyanıdır. 1854'de bir yangınla ortadan kalkıncaya kadar gbrececi bir başarı sağlamış bir tarım kolonisi olarak anılmaktadır. Bkz: J.W. REYS, *The Making of Urban America, A History of City Planning in the United States*, Princeton, N.J.: Princeton U. Press, 1965, p.463.

34. J.W. REYS, *The Making of Urban America, A History of City Planning in the United States*, Princeton N.J.: Princeton U. Press, 1965, pp.439-496.

35. Çok çeşitli yazarlar ütopya'nın işlev ve yararlarını belirten anlatımlar kullanmışlardır. Örneğin, Doxiadis "...Yalnız ideal olanı arayarak gerçek olguları karşılamayı ümit edebiliriz. İdealin gereksiz, ya da erişilmez olduğu gibi dar bir görüşle hareket edersek, daha baştan 300n vermeye başlamaz demektir, bunun da bizi ne kadar aşağı götüreceği bilinmez. Eğer ideale ilişkin düşüncelerimizde kıskıncı yaparsak, aynı şeyi bir yerleşme projesinin geleceğe ilişkin gereksinimlerini planlarken de yaparız. Eğer yıla yıllık, ya da yirmi yıllık bir tasarımla uyumlarına yönelirsek, kısa dönemli gereksinimlerde de uyumaya gideriz. Tersine ise, ancak ideali aradığımız zaman en iyi çözümleri bulma şansına sahip olabiliriz..." demektir. Bkz: C.A. DOXIADIS, *Ekistics, An Introduction to the Sciences of Human Settlements*, London: Hutchinson, 1968, p.355. Saarinen de New York planlamasına ilişkin sözlerinin bir yerinde "...Doğal olarak buraya kadar tartışılan planlama bir düşürmedir. Düş görme de olmalıdır. Planlamak demek düş görmek demektir, geleceğe doğru hazırlığın yapıldığı ... ..bir düşürmedir... ..Her ileri adım böyle bir 'görüş' yeteneği olan o az bulunur bireyler tarafından atılır. Aslında, insanlığın geleceğe ilişkin çabalarının gelişmesine yardım edenler 'düşçüler' diye biraz da aşağılanarak adlandırılan bu kişilerdir..." demekre, daha ilkerki satırlarında da büyük bir coşkuyla bu görüşün, düşlemanın olduğu ve olmadığı durumlarda kent planlamasına neler olacağını anlatmaktadır. Bkz: E. SAARINEN, *The City, Its Growth, Its Decay, Its Future*, Cambridge Mass.: M.I.T.Press, 1966(1943) pp.241-251.

anlatmakta; gerçeklik tarihçisi Egli de rönesans dönemindeki ideal kent tasarımlarından söz ederken bunların daha ilkeri kuramsal ve uygulamalı çalışmaları etkilemeleri, daha da önemlisi, fiziksel bir çevre olarak "kenti" bilincini uyandırmaları gibi işlevlerine değinmektedir. Bkz: A.M. VOGT, *Boullées Newton-Denkmal, Sakralbau und Kugeliden*, Basel: Birkhaeuser Verlag, 1969, pp.16-18. ve E. EGLI, *Geschichte des Staedtebaus*, Zurich: Eugen Rentsch Verlag, 1967, p.25.

Bu konuda söylenenlerin çokluğu bir kez daha anımsatılarak burada bu örneklemelerle yetinilecektir.

36. Hans Scharoun ve Hermann Finsterlin'in adları da burada anlatımların arasında yer alabilir.

37. S. ÖZKAN, *Utopia, Kestirim ya da Status quo*'ta tepki Aracı olarak Kavramsal Mimarlık, *Bildiriler, 2000 Yılına Doğru Sanatlar Sempozyumu*, İstanbul: D.G.S.A., 24-28 Ekim, 1977, s.3.

38. P. JOHNSON-MARSHALL, *Rebuilding Cities*, Edinburgh: Edinburgh U. Press, 1966, p.123.

39. A.M. VOGT, *Boullées Newton-Denkmal, Sakralbau und Kugeliden*, Basel: Birkhaeuser Verlag, 1969, p.368.

şehircilerinin, hatta strüktür tasarımcılarının da bu geleneği sürdürdükleri gözlenebilmektedir: Mies van der Rohe'nin 1920'lerdeki cam gökdelen projesi; Frank Lloyd Wright'ın 1930'lardaki *Broadacre City* kent tasarımı; Walter Gropius'un *Total Theater* projesi; Richard Buckminster Fuller'in 1920 ve 1940'lardaki *Dymaxion House*; Konrad Wachsmann ve Otto Frei'in 1950'lerdeki uzaysal strüktürleri, ağ strüktürleri; Kenzo Tange'nin 1960'ların başındaki "Tokyo için plan" ile deniz üstünde önerdiği şehir projesi.. bunların hemen akla gelen örnekleridir.

Düşünsel mimarlığın günün koşullarını eleştirme, güncel sorunları abartılmış bir biçimde ortaya koymak gibi bir amaçla da kullanıldığı görülmektedir. Leonardo da Vinci'nin araç ve yaya trafiklerini birbirinden ayırma düşüncesi, yeni büyümeye başlayan kentlerin o zamanki sıkışıklığını, kalabalıklığını gösterdiği gibi, böyle bir durumdan rahatsız olan da Vinci'nin tepkisini de yansıtmaktadır. Henriopolis'de çok sayıda önerilen çeşmeler, çağdaş öteki kültürlerin şehirlerine karşın, bazı Avrupa kentlerinde su sorununun çözülmemiş olduğunu eleştirici bir biçimde belgelemektedir. Ütopyaların eski çağlardan beri özellikle düşün ve yazın alanında günceli eleştirme için bir araç olarak kullanıldığı bilinir. Bunun tasarım alanındaki daha ilkeri örneklerine değinen Süha Özkan, çağımızda ".yapı ve kentsel patlama sonucu ortaya çıkan çevreye ve anlamsızlaşan mimarlık üretimine tepki olarak.." yapıldığını söylediği Bruno Taut ve Paul Scheerbart'ın bu konudaki çalışmalarına değinmektedir.³⁶ Özkan, bu eleştiri işlevinin günümüz tasarımcıları tarafından da sürdürüldüğünü sözlerine eklemektedir.³⁷

Ütopik tasarımların günceli eleştirir, ideal olanı ararken geleceği haber verdikleri, geleceğe ilişkin kestirimlerde buldukları da görülmektedir. Fiziksel çevrenin düzeltilmesine, değiştirilmesine ilişkin öneriler yapılırken, ilerdeki gelişmelerin doğru olarak bilinmesi, kestirilmesi olanak içindedir, hele bunlar kendi zamanlarını, onun toplumsal ve teknolojik gelişmelerini iyi inceleyen, gözleyen tasarımcılar tarafından yapılırarsa. Böylece düşünsel mimarlığın, ütopik tasarımların başka bir işlevinin de, geleceğe ilişkin düşünceler üretmek, kestirimlerde bulunmak, bu yolla tasarımcıların geleceğin sorunlarına hazırlamak olduğu görülmektedir.

Düşünsel mimarlığın başka bir özelliği de çizim, perspektif, maket, fotomontaj, v.b. gibi anlatım araçlarını kullanmasıdır. Bu da onun bu anlatım araçlarını kullanan öteki sanat dallarıyla yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Nitekim Rönesans'da tiyatronun, tiyatro dekorasyonunun ideal kent tasarımları ile etkileşim ilişkisine değinen yazarlar vardır.³⁸ Gene aynı dönemin resim sanatı ile mimarlığı arasındaki sıkı ilişki genellikle bilinen bir şeydir. Daha ilkeri ütopik tasarımlarda da benzer ilişkiler gözlenebiliyor. Adolf Max Vogt, Boullée'nin çizimlerinin tasarım amacı dışında resim olarak da varlıklarını koruyabileceğini, onun bir bakıma ressam sayılabileceğini söylemektedir.³⁹ Çağdaş resim sanatı ile çağdaş mimarlık arasındaki yakınlık, karşılıklı etkileşim bu konuyla ilgili her yapıtta sözü edilen bir olgudur. Bunlardan ütopik tasarımların başka bir işlevi, yani mimarlığın öteki sanat dalları ile olan karşılıklı alış-veriş ilişkilerini sürdürmek gibi bir görevinin olduğu sonucu çıkarılamaz mı? Büyük bir olasılıkla mimarlık öteki sanat dalları ile olan ilişkilerini

onların anlatım araçlarını kullanarak korumakta, sürdürmekte, bu etkileşim yolunun açık kalmasını sağlamaktadır. Bunun hiç de öyle bilinçsiz yapılmadığına ilişkin kanıtlar bulunuyor. Örneğin, 1920'de Almanya'da başlatılan 'ütöfik mektuplar' adlı bir girişim, çeşitli ülke mimarları, ressamaları, yontucuları arasında düşünce alış-verişi sağlamak amacıyla teksir edilmiş ütöfik yazı ve çizimlerin üyeler arasında dolandırılması eylemidir, mimarların yanı sıra zamanın önde gelen öteki sanatçıları takma adlar kullanarak buna katılmışlardır.⁴⁰ Ütopiyalar kuşkusuz tek tek sanatçıları arasında olduğu kadar, mimarlık ile öteki sanatlar arasında ilişkiler kurulmasını sağlayıcı bir işleve sahip gözükmektedir.

Bu yazı ile Rönesans'dan itibaren özgün bir tasarım uğraşı olmaya başlayan düşünsel mimarlığın bu dönem örneklerinden hareket edilerek kaynak ve işlevlerinin belirlenmesine, daha önce ve sonraki örneklerle karşılaştırarak aralarında koşutluklar, benzerlikler kurulmasına çalışılmıştır. Konunun çok geniş olması ister istemez bazı eksiklikleri, aksaklıkları kaçınılmaz kılmaktadır. Ama, ne adla olursa olsun bu uğraşın bütün tasarımcıları heyecanlandırıcı, kendine çekici özellik ve niteliklere sahip olduğu görülmektedir; ürün ve yöntemleri ise mimarlık ve şehircilik tarihçileri için ilginç kültürel belgeler oluşturmaktadır, böyle de süreceğe benzer.

40. Ulrich Conrads Bruno Taut'un öncülüğünü yaptığını söylediği bu karşılıklı yazışmaya Hans ve Wassili Luckhardt kardeşler, Max Taut, Hans Scharoun, Walter Gropius, C.Krayl, Wilhelm Brückmann, Hans Hansen, Jacobus CSttel, Hermann Finsterlin, Paul Gösch, Alfred Brust, Wenzel A.Hablik gibi mimar, ressam, yontucu, şair ve yazarların katıldığını söylemektedir. Bkz: U. CONRADS, und H.G. SPERLICH, *Phantastische Architectur*, Stuttgart: Gert Hatje, 1960, p.24.

UTOPIAN ARCHITECTURE

ABSTRACT

This article is about utopian architecture and city planning. It consists of two parts. The first one deals with the Renaissance utopias, giving some detailed information about the history of a design method which has its beginnings about 1460 A.D. in Italy. The so called 'ideal city' designs and other prospects of Filarete, Leon Battista Alberti, Francesco di Giorgio Martini, Leonardo da Vinci, Francesco di Marchi, Andrea Palladio, Giorgio Vasari, Vincenzo Scamozzi and others are briefly described and discussed; some of this information to be published for the first time in Turkish. Ideal city designs of other countries apart from Italy are also included here. Germany is the next, because of its close contacts with Italy, and the names and designs of Albercht Dürer, Hans von Schille, Daniel Speckle, Joseph Furttentbach d.J., Christoph Sturm, Willem Dilich and others are mentioned in this context. There are also ideal city designs in other european countries, which are of less importance and influenced by Italian or German designs. References are made to the designs from France and Switzerland as well as Holland and Danemark. England, on the other hand, has a special place among these countries. During the Renaissance no trace of ideal city designs can be found in this country. But what lacks in form

of designs, exists in form of written thought, so these may also be mentioned to round up this period. Names of Francis Bacon, Eximenic, Caspar Stiblinus, James Harrington and John Evelyn are referred to, and also Thomas More, whose book 'Utopia' gives a name to the genre.

The second part deals with utopias in general, discussing their origins and functions. Renaissance utopias, which are the subject of the first part, are serving here as examples for finding relationships between utopias. Utopias were well known and used before the Renaissance in philosophy and literature. What is new in this period is that ideas begin to take the form of designs, in other words, design is used as a medium to express utopian thoughts in the Renaissance for the first time. One of the reasons for this may be found in the use of perspective drawing, which received a scientific base at the beginning of this period and which is a great design aid. From the viewpoint of architectural history, use of design for utopias makes Renaissance important as a reference period.

Conclusions that suggest themselves by studying utopias can be summarised as follows:

- Utopias are seen more when a society is in a state of socio-economic change; that is, in the state of cultural changes the society tends to express itself more with ideal, utopian thoughts and designs.
- Utopias are influenced greatly by technological improvements.
- Utopias cannot be distinguished from theoretical works on architecture and city planning; they seem to be a natural extension of theories.
- Utopias have the chance to be realised in future when the conditions are suitable; in fact some of them have been realised.
- Utopias find realisation more in new gained lands such as colonies, by new settlements; unbuilt environment seems to encourage the forming of an ideal society and its physical environment.
- Utopias are used for experimenting with the new and the unknown; they seem to have a function to search the possibilities of the new by means of designs.
- Utopias are used for criticising the present by exaggerating its problems.
- Utopias are used as a means to foresee the future; and by forecasting the future developments they seem to have a function of confronting designers with the oncoming problems
- Utopias use the tools of other arts for their expression such as drawings, models, photography; by doing this they seem to constitute an intermedia between arts and architecture, letting influences flow both ways.

These characteristics are observed and derived from Renaissance utopias, comparing them with the utopias of other times, ancient and recent. Numerous examples taken from the history of architecture and city planning are given to illustrate these points. Utopias seem to attract the minds of designers, either architect, city planner or structural engineer; and they provide an interesting source for the historian.

KAYNAKLAR

- AKARCA, A. *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması*. Ankara: T.T.K., 1972.
- ALBERTI, L.B. *Ten Books on Architecture*. London: Alec Tiranti, 1965(1726).
- AYBAY, R., *Sosyalizmin Öncülerinden, Robert Owen, Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.
- BENEVOLO, L. *Die sozialen Ursprünge des modernen Staedtebaus, Lehren von Gestern - Forderungen für Morgen*. Gütersloh: Bertelsmann Fachverlag, 1971.
- BENTON, C., BENTON, T., SHARP, D. (Eds.) *Form and Function - A sourcebook for the history of architecture and design 1890-1939*. London: Crosby, Lock wood Staples, 1975.
- BERRY, A. *The Next Ten Thousand Years* London: Coronet Books, Hodder and Stoughton, 1976.
- CONRADS, U., SPERLICH, H.G. *Phantastische Architektur*. Stuttgart: Verlag Gerd Hatje, 1960.
- DENIS, H. *Ekonomik Doktrinler Tarihi II*. çev: Attila Tokatlı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1974.
- DOXIADIS, C.A. *Ekistics - An introduction to the science of human settlements*. London: Hutchinson, 1968.
- EGLI, E. *Geschichte des Staedtebaues*. 3. Band. Zurich: Eugen Rentsch Verlag, 1967.
- ENGELS, F. *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. çev. Öner Ünalın, Ankara: Sol Yayınları, 1975.
- GLOAG, J. *Guide to Western Architecture*. London: George Allen and Unwen Ltd., 1958.
- GUTKIND, E.A. *Urban Development in the Alpine and Scandinavian Countries*. New York: The Free Press, 1965.
- JOHNSON-MARSHALL, P. *Rebuilding cities*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966.
- KOOL, F., KRAUSE, W. (Hrsgt.) *Die Frühen Sozialisten*. Band 1 und 2, Wissenschaftliche Reihe, München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 1972.
- KULTERMANN, U. *Der Schlüssel zur Architektur von Heute*. Wien: Econ Verlag, 1963.
- LANKHEIT, K. *Der Tempel der Vernunft - Unveröffentlichte Zeichnungen von Boullée*. Basel: Birkhaeuser Verlag, 1968.
- LENIN, V.I. *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*. çev: Şiar Yalçın, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1977.
- MOHOLY-NAGY, S. *Die Stadt als Schicksal*. München: Verlag Georg D.W. Callwey, 1970.

- MORE, T. *Utopia*. Translation and introduction by Paul Turner, Harmondsworth: Penguin Books, 1970.
- MUMFORD, L. *The City in History*. London: Secker and Warburg, 1963(1961).
- ÖZKAN, S. Utopia, Kestirim ya da Status Quo'ya Tepki Aracı Olarak Kavramsal Mimarlık, *Bildiriler 2000 yılına Doğru Sanatlar Sempozyumu*, İstanbul: D.G.S.A., 24-29 Ekim 1977.
- PALLADIO, A. *The Four Books of Architecture*. New York: Dower Publications Inc., 1965.
- REPS, J.W. *The Making of Urban America, a History of City Planning in the United States*. Princeton, N.J.: Prenceton University Press, 1965.
- RONA, F. "Utopia and Predictions: An Aspect of Architectural Conceptualization:", ODTÜ Mimarlık Fakültesine sunulmuş 'master' tezi, Ankara, 1973.
- SAARINEN, E. *The City - its Growth, its Decay, its Future*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1966(1943).
- SCHILLING, K. *Toplumsal Düşünce Tarihi*. çev: Nihal Önal, İstanbul: Varlık Yayınları, 1971.
- SPREIREGEN, P.G. *Urban Design: The Architecture of Towns and Cities*. New York: McGraw-Hill Book Co., 1965.
- VOGT, A.M. *Boullées Newton-Denkmal, Sakralbau und Kugelidee*. Band 3, Basel: Birkhaeuser Verlag, 1969.
- VOGT, A.M. *Russische und Französische Revolutions-Architektur 1917, 1789*. Köln: Verlag DuMont Schauberg, 1974.